

Rapport Konserveringsavdelingen 01/2009

A 360 Hessdalen kirke

Behandling av altertavle.

Barbro Wedvik



Fig. 1: Sentralfelt, før behandling. Foto: B. Lindstad, 2007.

Prosjektopplysninger

Prosjektperiode: 29.05. 2007 – 31. 03. 2009
Emne: A 360 Hessdalen kirke. Behandling av altertavle.
Oppdragsgiver: Riksantikvaren
Prosjektnr. NIKU: 156 2922
Prosjektleder: Barbro Wedvik, malerikonservator, NIKU
Prosjektmedarbeidere: Malerikonservatorene Nina Ryder Kjølseth, Brit
Heggenhougen, Kristin Solberg og Jon Brønne, NIKU

Innholdsfortegnelse

Prosjektopplysninger	2
Innholdsfortegnelse	3
1. Bakgrunn	4
2. Beskrivelse	4
2.1 Konstruksjon	5
2.2 Motiv fremside	6
2.2.1 Nattverden	7
2.2.2 Skapelsen	8
2.2.3 Abraham	9
2.2.4 Korsfestelsen	10
2.2.5 Apostlene	11
2.3 Motiv bakside	13
3. Historikk	13
3.1 Plassering i kirkerommet	13
3.2 Når ble altertavlen laget og hvem har laget den?	14
4. Tidligere behandling	15
5. Undersøkelse	18
5.1 Overflate tre	18
5.2 Maleteknikk	18
5.3 Bindemiddel	19
5.4 Opprinnelige fargebruk	19
5.4.1 Fremside	19
5.4.2 Bakside	20
6. Tilstand 2007 før behandling	20
6.1 Konstruksjon	20
6.2 Maling	20
6.3 Overflate	22
7. Behandling	22
7.1 Konstruksjon	22
7.2 Maling	23
7.2.1 <i>In situ</i>	23
7.2.2 På atelier	24
8. Klima	26
8.1 Klima i kirken	26
8.2 Klima på atelier underbehandling	27
8.3 Klima ved tilbakeføring	27
8.4 Anbefalinger for fremtidig bevaring	27
8.4.1 Klima	27
8.4.2 Dagslys	27
8.4.3 Rengjøring	27
8.4.4 Stearinlys	27
9. Litteratur og kilder	28

Vedlegg:

Klimalogg: Juni 2007 – mars 2008.

Fotolister: Foto i rapport

 Dias før behandling

 Dias under behandling

 Dias etter behandling

1. Bakgrunn

Helt siden 1979 har det blitt påpekt at det er behov for behandling av altertavlen i Hessdalen kirke.¹ Riksantikvaren v/Iver Schonhowd og Oddbjørn Sørmoen og NIKU v/Jon Brønne var på befaring i Hessdalen kirke i 2005. Det ble da bestemt at tavlen skulle hentes inn for behandling på NIKUs konserveringsatelier.² NIKU utarbeidet deretter et forslag til forprosjekt.³ Tavlen ble nødkonsolidert i kirken og deretter transportert til NIKUs atelier i juni 2007.

Altertavlen er unik i kombinasjonen av konstruksjon, motiv og maling. Vi har ingen lignende altertavler bevart i Norge. Tavlen er malt i limfarge, en ømfintlig og vannløselig maling. Mye maling er bevart, men det var svært dårlig vedheft mellom treverket og malingen.

2. Beskrivelse



Fig. 2.: Heloptak framside, under behandling. Foto: B. Lindstad, 2007.

¹ Olstad, Tone: Hessdalen kapell. Konservering av altertavle. 23/6-1979. Upublisert notat i Riksantikvarens arkiv og påskrift festet på baksiden av altertavlen, 23.6.1979.

² Brønne, Jon: Holtålen kommune, Hessdalen kapell. Altertavle fra 1635 – 1637? Og prekestol fra 1705. Rapport fra befaring. Forslag til tiltak. NIKU, 2005. Upublisert notat i Riksantikvarens arkiv.

³ Brønne, Jon: A 360 Holtålen kommune, Hessdalen kapell. Oversendelse av kostnadsestimat og to kostnadsoverslag. NIKU, 2006. Upublisert notat i Riksantikvarens arkiv



Fig. 3.: Helopttak bakside, før behandling. Foto: B. Lindstad, 2007.

2.1 Konstruksjon

Høyde: 143,5 cm
 Bredd: 201,0 cm
 Dybde: 8,2 cm (9,7 cm inkludert festekrok)

Tavlens form er inspirert av middelalderens tredelte alterskap, med fløydører som kunne lukkes, og av de rene skrifttavlene i renessansen (se fig. 2). Sentralfeltet avsluttes i øvre del med en romansk bue, og fløyene har tilsvarende halve buer øverst. Altertavlen konstruksjon er enklere enn på middelalderens alterskap. Rammeverket på altertavlen låser fløyene, slik at de ikke kan lukkes.

Tavlen er satt sammen av vertikale bord. Bordene er låst i et rammeverk som ligger oppå bordene på fremsiden. Rammeverket fungerer både konstruktivt og som pryddramme. Rammeverket er festet til bordene med dyvler. På baksiden er nedre kant forsterket med en list. Bordene er også festet seg i mellom med dyvler.

Rammeverket er profilhøvlet med sammensatte profiler på de sidene som vender inn mot billedflatene. Det er ingen karnisser i listprofilene. Karniss er en typisk renessanseform. Listene har hulkil med V-former på hver side, og små plattinger. Begge deler er typiske middelalderformer.⁴ Langs innsiden av buene, inn mot billedflaten, løper en tannsnittlist som er et typisk renessanseelement. Hver "tann" er festet med en liten stift. Yttersiden av rammeverket er glatt. Baksiden har kun en malt illusjon av rammeverk.

⁴ Berg, Arne; Norske tømmerhus fra mellomalderen, band I, s. 75.

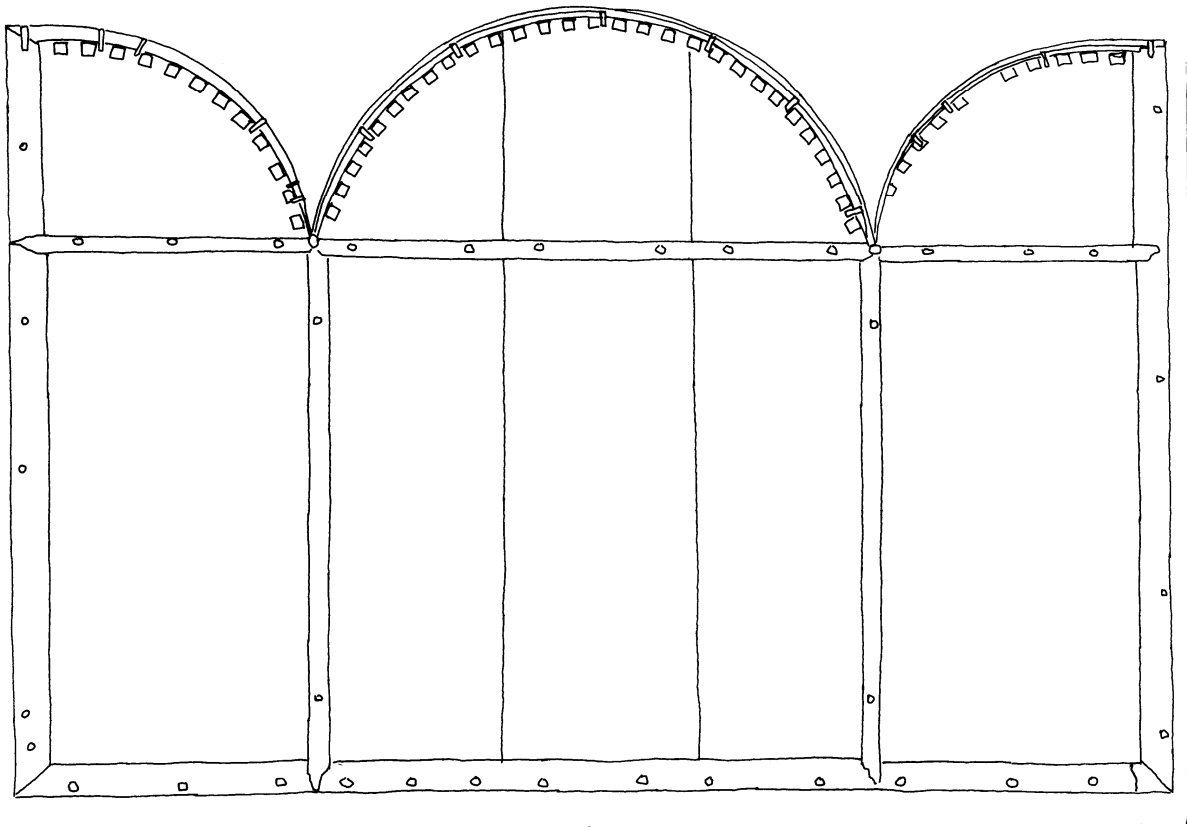


Fig. 4: Tegning av konstruksjon før behandling, basert på fotografi og observasjoner. Dyvlene i buestykkene er fremstilt i snitt. Dyvlene mellom bordene var vanskelig å lokalisere og er derfor ikke tegnet inn. B. Wedvik, NIKU, 2008.

2.2 Motiv fremside

Tavlen er dekorert med motiver fra Det Gamle - og Det Nye Testamente. Altertavlen har et tradisjonelt, men forholdsvis avansert program. I sentralfeltet er Nattverden (se fig. 1). På venstre fløy fremstilles Abrahams offer, på høyre fløy Korsfestelsen. Øverst, i det midtre buefeldet vises Skapelsen. Øverst og nederst på de to sidefløyene er de fire evangelistene fremstilt ned sine attributter.

Altertavlens kombinasjon av skrift- og billedfelt er spesiell. Sigrid Christie har satt scenene inn i en ikonografisk sammenheng i "Den lutherske ikonografi i Norge".⁵ Ingen av altertavlene som Christie har gjengitt i bilder i utgivelsen har skriffelt inne i eller over motivet. De fleste altertavler i Norge med skriffelt har enten kun skriffelt, eller skrift i et eget felt under det tilhørende motivet.

Christie skriver⁶ om sentralmotivet: "Ålens gamle altertavle, fig 42, har nadverdsscene og innskrift fra Joh. 6: "Du gaffst dem brød aff himmelen der de hungrede oc lodst ugaa (!) vand aff stenene der de tørstede", m.a.o. en henvisning til mannaregnet og Moses som slo vann av klippen." Christie diskuterer deretter om billedutvalget har tilknytning til den aktuelle forkynnelsen i tiden.

⁵ Christie, Sigrid; *Den lutherske ikonografi i Norge*, bind 1. Land og kirke, 1973

⁶ Bind I, s. 109



Fig. 5.: "Skapelsen", under behandling. Foto: B. Lindstad, 2008.

2.2.1 Nattverden

Hvor har det blitt av offerlammet i nattverdscenen (se fig. 6)? Man kan se at stripene i bordduken er brutt, som om maleren har holdt av et felt for å gi plass til offerlammet. Dette ble trolig aldri malt inn. Man kan ikke se rester etter noe fat eller noe lam i området.

Det skal i en periode ha vært vanlig å ikke fremstille lammet i nattverdscenen fordi dette ble et for direkte og kjødelig bilde på Kristus. Isteden fremstilte man Jesu legeme med oblaten (brødet). Man fremstilte enten lammet eller oblaten, ikke begge deler.⁷ På altertavlen er nådegavene fremstilt med oblat og kalk.

Om Nadverden som motiv skriver Christie⁸: *"I nadverdsfremstillingene er det vesensforskjellige motiver som behandles, det historiske motiv og de rituelle motiver. Inntil reformasjonstiden var det i den vestlige kunst fortrinnsvis den historiske scene som ble fremstilt, scenen som skildret det siste samvær og avsløringen av Judas. I den østlige kunst ble interessen samlet om det rituelle tema med vekten lagt på nadverdets innstiftelse og meddelelsen av nådemidlene. Motreformatjonen søkte å fremme det rituelle motiv med Jesus som innstifter nadverdmåltidet og derved skaper grunnlaget for den kristne kirkes indre liv."*

[...]: *"Ved siden av de historiske nadverdsscener som viser Jesu samvær med disiplene og avsløringen av Judas, får vi i etterreformatorisk tid en rekke nadverdbilder hvor handlingen er konsentrert om innstiftelsen av nadverden. Dette har antagelig sammenheng med den store betydningen nadverden fikk etter reformasjonen, noe som igjen avspeiles i billedtekstene og i forkynnelsen."*⁹

⁷ Muntlig informasjon fra teolog blant tilhørerne ved tilbakelevering av altertavlen i Hessdalen kirke i november 2008.

⁸ Bind II, s. 84

⁹ Bind II, s. 99



Fig. 6.: "Nattverden", under behandling. Foto: B. Lindstad, 2008.

I den triptych-formede renessanse-altertavle i Ålen gamle kirke, I, fig 42, i nadverdsbildet i Vester Moland kirke, malt av Gottfried Hendtzschel 1630, og i altertavlen i Kvinnherad, malt av Hans Sager 1705, er nadverden symbolsk fremstilt, i det Jesus her velsigner brødet og vinen samtidig."

Det er altså en symbolsk fremstilling av nådegavene i Nattverdscenen med oblaten, men det kan se ut som at maleren opprinnelig hadde en plan om å male inn et offerlam.

2.2.2 Skapelsen

Angående Skapelsen som motiv i norsk kirkekunst i middelalderen viser Christie til takmalerier i Ål stavkirke og i Høyjord stavkirke.¹⁰ Videre skriver hun om tiden etter reformasjonen: "Fra etter-reformatorisk tid er materialet fyldigere. [...] Den gamle altertavlen fra Ålen kirke og veggmaleriet fra 1653 i Hamre kirke viser Gud som skaper himmel og jord" På hver side av Gud ser vi solen på venstre side og månen på høyre side. Dette er kosmiske symboler fra antikken.

¹⁰ Bind II, s.9

2.2.3 Abraham

Om Abraham som motiv skriver Christie¹¹: *”Fra Abrahams historie er det en rekke motiver i verdenskunsten, men bare et fåtall er anvendt i norske kirker. [...] Det motiv i Abrahams historie som har fått størst betydning for vår lutherske kirkekunst, er hentet fra I. Mos. 22 og viser Abraham i ferd med å ofre sin sønn Isak på Moria berg. [...] Scenen, som er en beretning om den jødiske gudsfrykt, ble ansett som meget viktig av Luther på grunn av Abrahams sterke tro.”*

På altertavlen i Hessdalen omrammes sentralmotivet av Abrahams offer på venstre side og Korsfestelsen på høyre side. Christie skriver videre: *”Kirkefedrene trakk sammenligning mellom ofringen av Isak og Jesu korsfestelse, og denne analogi finner vi også i middelalderens og den gammellutherske kirkekunst. I Norge er motivet særlig brukt i etterreformatorisk tid. Det er flere mulige forelegg for motivet. Christie skriver: ”Holbeins tresnitt til Luthers gamle testamente, som ble utgitt 1524 i Basel, viser Isak påkledd, knelende med hendene løftet i bønn. Denne typen går igjen i Vigil Solis` på Erhard Altdorfers bibelillustrasjoner.”*

På Hessdalen altertavle kneler en påkledd Isak mens han løfter hendene i bønn. Engelen holder fast Abrahams sverd. Spesielt for denne fremstillingen er at Abraham holder Isak fast etter håret.



Fig. 7: "Abrahams offer", under behandling. Foto: B. Lindstad, 2008.

¹¹ Bind II, s. 17-20

2.2.4 Korsfestelsen

Korsfestelsen, med Maria på venstre side av korset og Johannes på høyre side, er et mye brukt motiv i norsk kirkekunst. Christie skriver¹²: "I veggmaleriet i S. Maria Antiqua står Maria til venstre og Johannes til høyre for korset. Denne plasseringen blir den vanlige i middelalderen, og vi finner den også senere, bl.a. hos manieristene. Den er også tradisjonell i de norske etterreformatoriske fremstillinger så sant disse ikke bygger på forlegg etter andre komposisjoner."

"Undertiden fremstilles Johannes med en bok i sin ene hånd, enten Evangeliet eller Åpenbaringsboken.[...] I maleriet i renessansealtertavlen i Ålen kirke, I, fig 42, holder Johannes boken i en hånd og peker med den andre mot den korsfestede."¹³



Fig. 8.: "Korsfestelsen", under behandling. Foto: B. Lindstad, 2008.

¹² Bind II, s. 125

¹³ Bind II s. 140

2.2.5 Apostlene

Felles for alle fire apostelfremstillingene er at de er fremstilt med sine attributter og i tillegg med bord, penn, blekkhus og bøker. Spesielt for denne altertavlen er de mange bøkene som er fremstilt.

De to apostlene i de øvre hjørnene, Johannes og Matteus, henviser trolig til tekster i sine evangelier. Johannes, kap. I – skapelsen av jorden. Matteus, kap. I, Jesu fødsel.



Fig. 9.: "Evangelisten Johannes og ørnen", under behandling. Foto: B. Lindstad, 2008.



Fig. 10.: "Evangelisten Mattheus", før behandling. Foto: B. Lindstad, 2008



Fig. 11.: "Evangelisten Lukas og oxen", under behandling. Foto: B. Lindstad, 2008.



Fig. 12.: "Evangelisten Markus og løven", under behandling. Foto: B. Lindstad, 2008.

2.3 Motiv bakside

Baksiden av altertavlen har påskrift og ingen figurer. Alle bidragsyterne til tårn, maling og klokke i årene 1735 og 1737 står oppført med navn og størrelse på bidragene.

Reitan skriver i "Ålen", s.129:

"På altertavlens bakside er skrevet hva menigheten har gitt ved forskjellige leiligheter til kjerka. Det er 3 felter. I det første står navnet på 68 av menighetens lemmer med tilføielse av det beløp hver har gitt. Under navnene står: "Tårnet at Oppbygge har kostet Denne Menighed 50 rd. Ao 1735." [...] Reitan har tolket denne teksten til å omhandle en reparasjon av tårnet.

Om øvrig påskrift på baksiden skriver Reitan: *"Kirchen er Prydet Gud Pryde Hver Lem I Menigheden findes og Kostet har den". Nedenunder står opført 45 givere. [...] Under navnene står: "Sum: Givet af Menigheden til Malingen 37 rd. 1737. – I det tredje felt står: "Til Kloche at Støbe. Den giver god Liud." Nedenunder er opført 43 givere med beløp.[...] Under navnene står: "Sum: Af Menigheden udgivet Klochen at omstøbe 44 rd.2 ort 14 sk. Anno 1737."*¹⁴

3. Historikk

Altertavlens forside ble malt en gang i første halvdel av 1600-tallet, høyst sannsynlig i første halvdel. Altertavlen kom til Hessdalen kirke fra loftet i nye Ålen kirke, bygget i 1881.¹⁵

Altertavlen skal ha blitt satt på loftet i den nye kirken da den gamle kirken ble revet i 1881. Ålen gamle kirke var opprinnelig en stavkirke, antagelig en langkirke med kor og skip. På 1700-tallet ble den utvidet på grunn av økning i folketallet. Kirken fikk nytt skip, det gamle skipet ble kor, og det gamle koret ble sakristi.¹⁶

3.1 Plassering i kirkerommet

Oppmålingstegning fra gamle Ålen kirke i Riksantikvarens arkiv viser at det opprinnelige korets bredde var ca 16 fot¹⁷, det vil si ca 5 meter. Til sammenligning var koret i Holtålen stavkirke ca 2,5 meter bredt.

Hull etter spiker inne på altertavlens billedflate kan tyde på at altertavlen opprinnelig har vært festet mot veggen, før den var malt på baksiden. Det ligger maling nede i fordypningen som ble dannet da naglen ble slått inn. Det tyder på at tavlen ble malt først, og deretter naglet fast.

I 1705 fikk Ålen kirke en ny altertavle.¹⁸ Det er uvisst hvor den gamle altertavlen da ble plassert. Den nye altertavlen kom sannsynligvis samtidig med at kirken fikk nytt skip. Utover på 1600-tallet ble det vanlig å trekke altertavlene litt frem fra veggen. Den nye altertavlen ble antagelig plassert litt ut fra veggen i koret.

¹⁴ Ved tilbakelevering av altertavlen i Hessdalen i november 2008 ble det sagt at en del av menneskene som er oppført på tavlens bakside levde tidligere enn 1735/1737. ¹⁴ Denne informasjonen er ikke blitt forfulgt av undertegnede.

¹⁵ Solem, Gunnar: "Ei kyrkje blir til" s. 7.

¹⁶ Ålen kirke 100 år 1881-1981, s. 16

¹⁷[http://no.wikipedia.org/wiki/Fot_\(m%C3%A5l\)](http://no.wikipedia.org/wiki/Fot_(m%C3%A5l)): I lov av 28. juli 1824 ble imidlertid også den norske foten konvertert til 31,375 cm. Dette målet gjaldt fram til fotsystemet ble avvirket til fordel for metersystemet i Norge.

¹⁸ Ålen kirke 100 år 1881-1981, s. 29

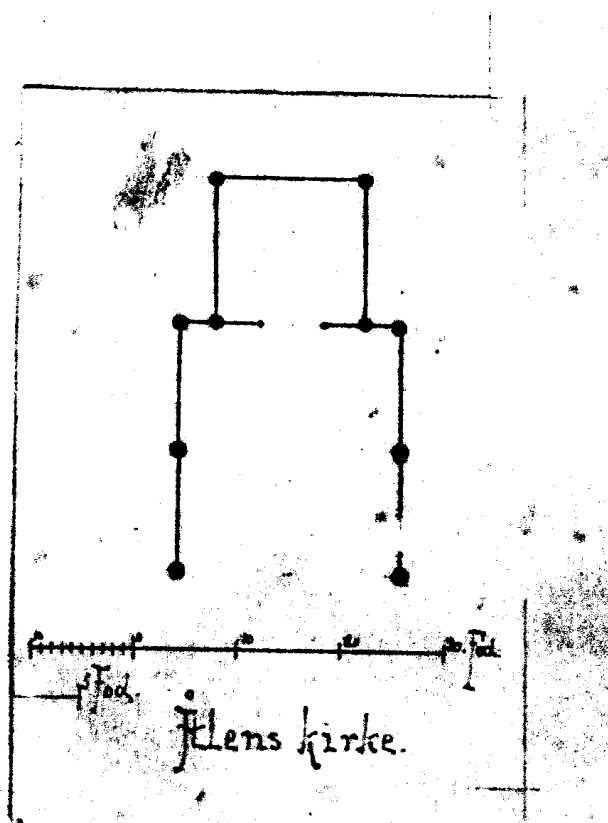


Fig. 13: Oppmåling av gamle Ålen stavkirke ved riving i 1881. Kilde: Skisse i Riksantikvarens arkiv.

På 1730-tallet ble navnet på bidragsytene ved restaureringen og størrelsen på beløpet malt på baksiden av den gamle altertavlen. Trolig har den gamle altertavlen da blitt plassert ut fra veggene, slik at man kunne se navnet på bidragsytene fra kirkens restaurering. Men vi vet ikke hvor i kirkerommet den kan ha stått. Kan den f. eks ha stått på en bjelke mellom kor og skip? Eller kan den ha blitt satt inntil veggene på et mindre sentralt sted med kun baksiden synlig? Det er sannsynlig at baksiden etter 1737 har vært plassert slik at navnene til de som har bidratt var synlige.

3.2 Når ble altertavlen laget og hvem har laget den?

I en bygdebok fra Ålen står det i en billedtekst at altertavla er fra ca 1625.¹⁹ Dersom man skal forsøke å tolke restene av det malte årstallet på altertavlen kan det se ut som 1657 – evt. 1637.

To av billedtekstene er skrevet på tysk. Det er sannsynlig at disse to feltene har hatt trykk eller kobberstikk med tysk tekst som forelegg. Det at det mangler et ord i feltet på venstre side – "ofre" eller "drepe" – kan tyde på at maleren ikke var særlig skrive – eller språkkyndig.

Hvis årstallet ca 1625 som Tretvik skriver medfører riktighet, er dette før bergverksdriften er i gang i Rørosområdet. Det betyr i så fall at de tyske tekstene i to av feltene ikke kan forklares med påvirkning fra tyske bergverksmenn.

¹⁹ Tretvik, Åse M.; Ålen og ålbyggen, bind III, 1998, s. 93.

Nede i sentralfeltet står fire mannsnavn, antagelig navnene på de fire givene; Mikel Jonsøn, Sven Jonsøn, Jon Embertsøn og Derick Hansø. Foran to av navnene, Mikel Jonsøn og Derick Hansø står det H:. H: betyr Herr, eller geistelig/embedsmann. En Mikkel Jonsen er omtalt i Reitans bygdebok for Ålen.²⁰ Han var prest i Holtålen fra 1580 til 1626. Tretviks datering til ca. 1625 er basert på at H: Mikel Jonsøn er samme mann som sognepresten Mikkel Jonson, og at tavlen er laget mot slutten av hans virketid.²¹

Bak navnet Derick Hansø står en F. F kan være en forkortelse for Fecit som er latinsk og betyr "laget av". Dette kan bety at Derick Hansø har malt altertavlen. Vi finner lite informasjon om Derick Hansø. Det eneste vi har funnet er dette i Norsk slektshistorisk tidsskrift 14: 362: "Århus. 1641/42 Didrik Hansen i Norge betalte førlov av arv etter Abild Christensdatter." Dersom H: Derick Hansø F var prest, må han også ha vært skrive- og språkkyndig. Dersom han var prest og maler av tavlen er det underlig at han ikke gjengav teksten korrekt.

4. Tidligere behandling

Det eldste fotografiet NIKU har funnet av altertavlen er tatt av Schrøder (se fig. 14), trolig mens tavlen befant seg på loftet i nye Ålen kirke.²² Årstallet er ukjent²³, men fotografiet finnes i bygdeboka for Ålen som kom ut i 1936.

På Schrøders foto ser man at deler av det ytre listverket på midtre og høyre bue er brukket og delvis mangler. De fleste forstyrrende fuktskader i malinglaget finnes på dette tidspunktet. Tavlen har også to grove retusjer: en på nesa til sola i det midtre bufeltet, og en på nesa til Kristus i midtre felt.

Det neste bildet vi kjenner er tatt av Ola Seter, etter at tavlen ble satt inn i Hessdalen kirke (se fig. 15).²⁴ På baksiden av fotografiet i Riksantikvarens arkiv står det: "... Renset og konservert..." Det vites ikke om fotografiet er tatt før eller etter behandlingen, og heller ikke årstallet bildet er tatt. Trolig var det Seter som reparerte tavlen i treverket da den ble flyttet fra Ålen kirke til Hessdalen kirke på 1940-tallet, men den øvre delen av fotografiet mangler, slik at skader og reparasjoner ikke synes. Det ble satt på nye, maskinskårne ytre buer på midtre og høyre felt.

På Seters bilde finnes fremdeles den tannen som manglet i tannlisten i høyre felt da tavlen ble tatt inn for behandling i 2007. Den må ha forsvunnet i tiden mellom Seters behandling for Riksantikvaren (ukjent årstall) og Riksantikvarens behandling i 1979.

Mange utfall har kommet til i perioden mellom at Schrøders og Seters bilde ble tatt. Man kan regne med at flytteprosessen fra Ålen kirke til Hessdalen kirke har skadet tavlen noe, og at tavlen i større grad ble utsatt for vekslinger i luftfuktighet etter at den blir satt inn i Ålen kirke, noe som raskt kan ha ført til svikt i vedheft mellom tre og maling og etter hvert til tap av maling.

I følge Riksantikvarens rapport fra 1979²⁵ ble tavlen støvsugd i 1976. I følge samme rapport ble altertavlen konsolidert med Calaton, en syntetisk nylonharpiks, i 1979.

²⁰ Reitan s. 137

²¹ Jf e-post fra Tretvik, 12.12. 2008

²² Fra Sverresborg museum, Trondheim.

²³ Jf e-post fra Sverresborg museum, 22. august 2008.

²⁴ Fra Riksantikvarens arkiv

²⁵ Olstad, Tone: Hessdalen kapell. Konservering av altertavle. 23/6-1979. Upublisert notat i Riksantikvarens arkiv.

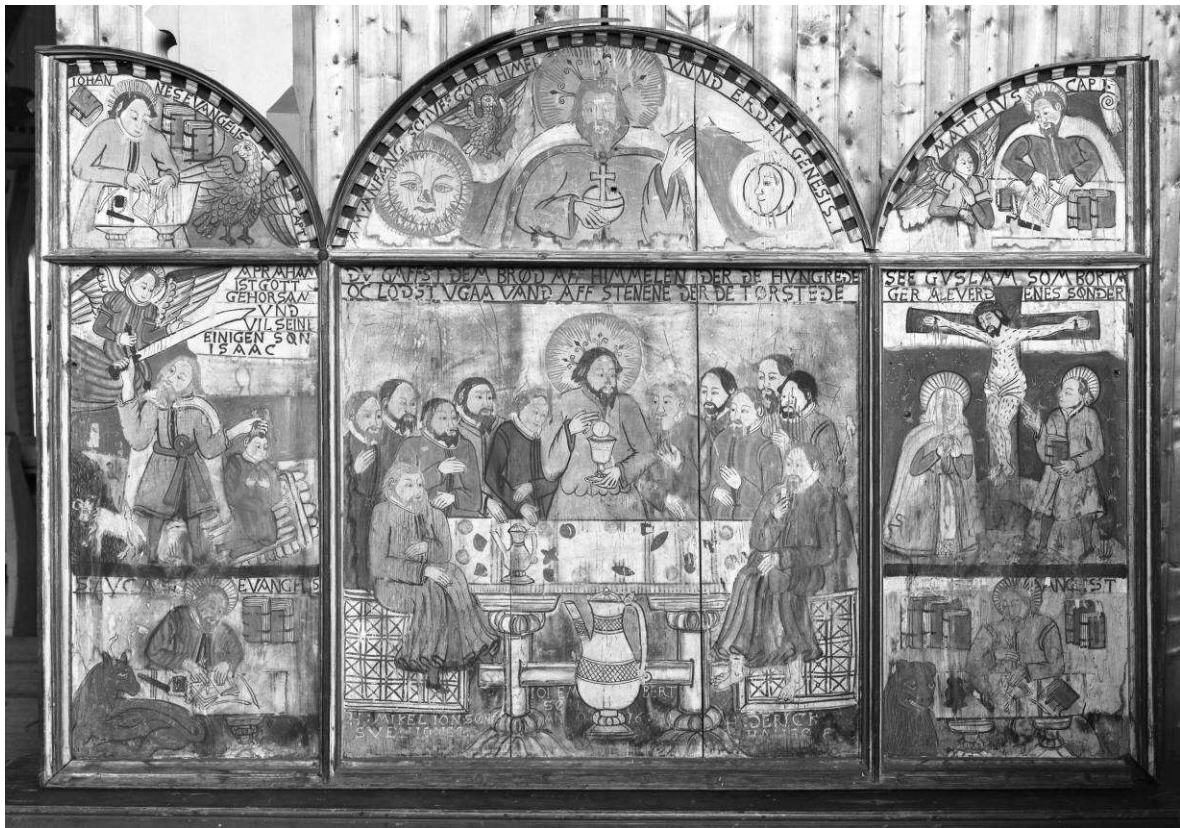


Fig. 14: Foto fra Schrøders samling, Trøndelag Fylkesmuseum. Bildet er tatt før 1936.



Fig. 15: Foto tatt av Ola Seter, Riksantikvarens arkiv. Datering ukjent.

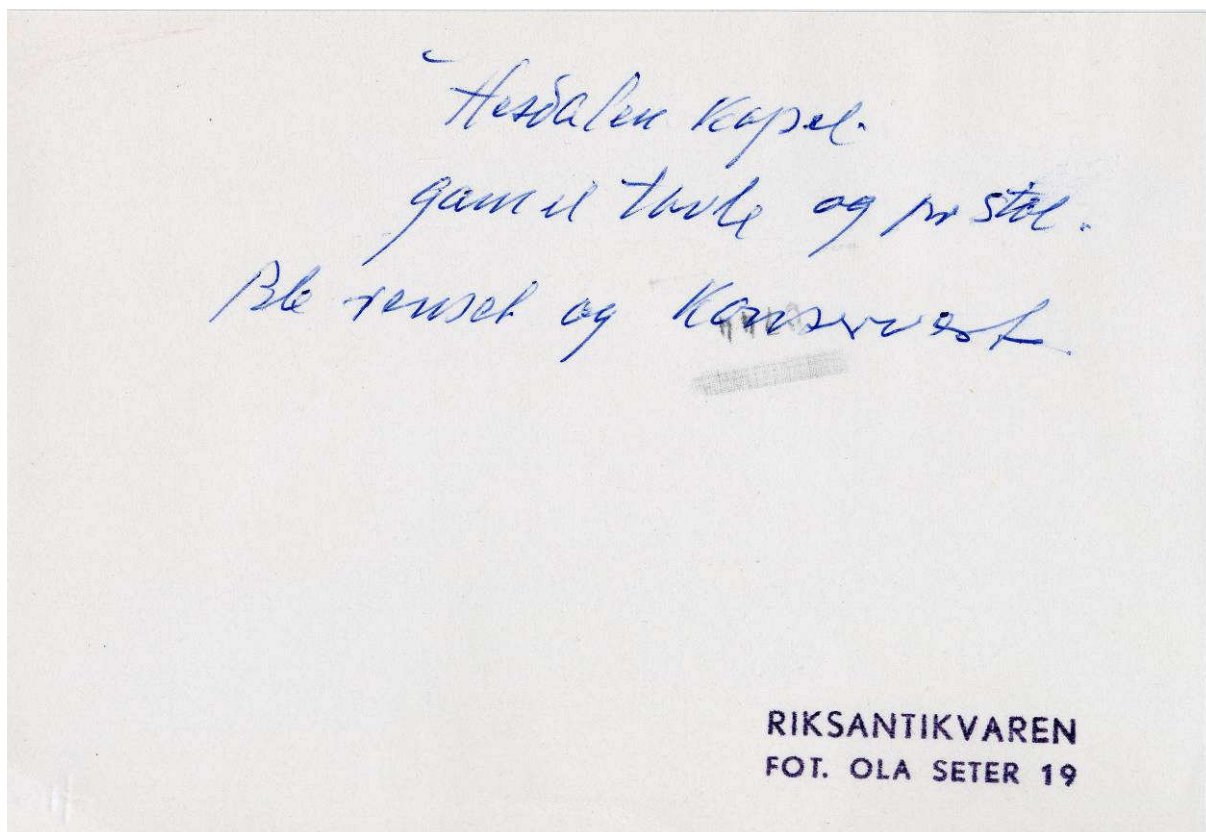


Fig. 16: Behandlingsnotat fra Ola Seter på baksiden av et foto i Riksantikvarens arkiv.

I behandlingsrapporten fra 1979 står det "Til konservering ble benyttet Calaton CB. Denne ble løst i sprit i 3 og 4 % blanding. Alle avskallingskanter og oppskallinger ble påført Calaton med spiss pensel. Oppskallingene ble forsøkt lagt ned med spatel mens de var våte. Dette lyktedes delvis. Avskallingskantene og oppskallingene ble påført Calaton med pensel fra en til fire ganger alt etter behov. Dette ble gjort bare på tavlens forside. Etterpå ble hele tavlen sprøytet to ganger med Calaton. Det ble benyttet en elektrisk sprøytepistol. Det bør bemerkes, at den hånddrevne sprøyten egner seg bedre til bruk for Calatonkonservering. Trykket i denne er vesentlig mindre, slik at en "avblåsning" av løs maling kan unngås. Overmettede partier ble vasket med sprit før Calaton tørket.

Behandlingen ga en forholdsvis jevn overflateglans, uten store skjæmmende blanke partier. Selve malingsfilmen ble konsolidert. Festet til underlaget ble meget bra på enkelte partier, men dårligere enn antatt på andre."

Ved undersøkelsen i 2007 skilte maling med forholdsvis tykke lag med konsolideringmiddel seg ut på altertavlen som mørke og gråbrune områder. Dette er trolig områder som ble lokalbehandlet med Calaton og varmeskje i 1979. De samme områdene står blanke i sidelys. Ut over dette kjenner vi ikke tavlens behandlingshistorie.

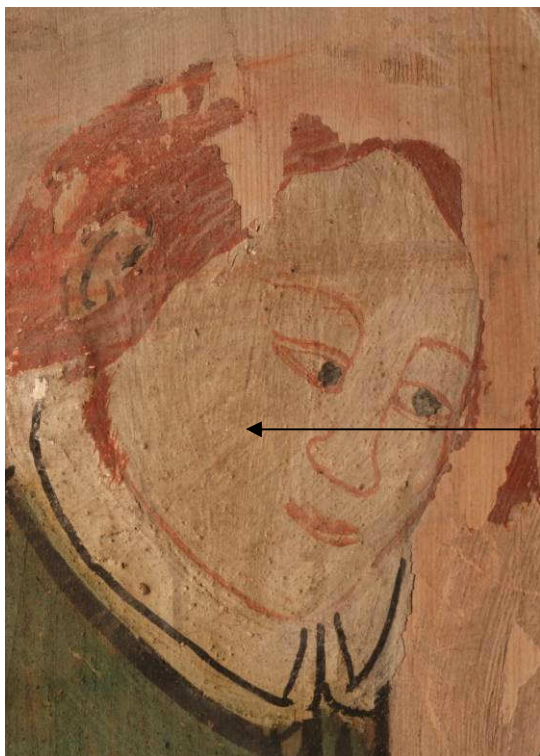


Fig. 17: Tidligere behandlet område, trolig Calaton, er mørknet. Foto: Birger Lindstad, 2007



Fig. 18: Tidligere behandlet område, trolig Calaton, er blankt i sidelys. Foto: Birger Lindstad, 2007

5. Undersøkelse

5.1 Overflate tre

Overflaten er trolig høvlet, men vi finner ikke tydelige spor etter verktøy.

5.2 Maleteknikk

Man kan skimte noen svake, grå linjer som kan være undertegninger. Linjene ligger i områder med hvitt kritt og avviker noe fra den endelige utformingen av motivet. Dette er også grunnen til at vi kan se dem. Linjene synes i øvre venstre felt og i midtre felt mellom kanne og bordbein.

Maleriet har en mer komplisert oppbygging av fargelag enn limfargemalerier ofte har.

Rekkefølge på oppmalingen, fra underlaget (trepanelet) i overflaten:

1. Mange steder kan man se en svært tynn gråhvit vask, men den er ikke observert under alle farger. Den kan likevel ha vært malt på hele flaten.
2. Større felter er malt opp med lokalfarger. Lokalfargene er malt inntil hverandre, en del steder med noe overlapp.
3. Deretter er mindre felter malt med lokalfarge.
4. Ansiktsdetaljer og glorier ligger oppå lokalfargene.
5. Svarte konturstreker omringer lokalfargene.
6. De rødbrune linjene som markerer skillet mellom tekstfelt og motiv i de tre hovedmotivene er lagt på etter den svarte konturstreken.

Mange store områder er malt med kun en farge. Det finnes en meget god grunn til dette: Limfargen er vannløselig også etter at den er tørket, og vil lett rives opp om man maler med ny limfarge oppå.

Vi finner to til tre fargelag i ansiktsdetaljer, og i høylys og skyggevirkninger i f. eks kappene. Detaljer i ansiktene er lagt med fin spisspensel. I skriftfeltene er det gråhvit bunn, deretter tykkere hvit lokalfarge med svart skrift- og konturstrek.

5.3 Bindemiddel

Altertavlen er i sin helhet malt og dekorert i limfarge, dvs. en maling med hovedsakelig animalsk lim som bindemiddel blandet med tørrpigmenter.²⁶ Limfarge tørker opp med en matt overflate og er vannløselig. Så langt undertegnede kjenner til er det ikke registrert andre altertavler med tidlig renessanseutforming i landet som i sin helhet er malt og dekorert med maling basert på animalsk lim.

5.4 Opprinnelige fargebruk

5.4.1 Fremside

Farge	Område	Antatt pigment ²⁷
Hvit	Bakgrunner.	Kritt
Hvit	Stjerner på hvit bakgrunn.	Trolig kritt, muligens blandet med annet hvitt pigment.
Grå	Hår og skjegg.	Trolig blanding av kritt og karbon
Svart	Ansiktsdetaljer. Bokstaver. Konturer. Delelinje mellom felt. Bakgrunn i nedre del.	Karbon
Gul	I de grønne kappene ser man rester av et gult pigment.	Auripigment?
Grønn	Blågrønn bakgrunnsfarge på høyre felt. Gulgrønne kapper. Grønne striper i duk på bordet i sentralfeltet, på bordbeina og på englevingene.	Trolig brukt flere typer pigmenter, eller ulike blandinger av pigmenter. Den blåligste grønnfargen inneholder trolig et kobberpigment.
Rød	Bakgrunnsfarge på to øvre felt på venstre vinge samt øvre felt på sentralstykket. Glorie ytterkant Sol Kappekant Bøker Drakter Ermer og sokker	Bly? Sinober?
Lys rød	Organisk rødt i de bleke varmrosa feltene? Mange av kappene er blekt varmrosa, dette er neppe den opprinnelige fargen.	Organisk rødt?
Blå? Lilla?	På venstre vinge, midtre felt: Under engelen, til venstre for Abraham er det en lys flekk. Dette skal muligens være en åpning eller dør. I den røde fargen som ligger rundt det lyse	Organisk blå? Vaid?

²⁶ Det er ikke gjort analyser av bindemidlet.

²⁷ Det er ikke gjort analyser av pigmentene. Antagelsene er basert på observasjoner med "det blotte øyet".

	partiet ligger det mørkere rød-blå fargekorn i penselstrøkene.	
?	I duken på bordet i Nattverdscenen, i forbindelse med de vertikale stripene, er det områder som skiller seg ut som mørke i ultrafiolett lys.	Organisk
Rødbrun	Hår og skjegg Okse og løve? Kors?	Jernoksid
Brun	Hår og skjegg	Jernoksid m.m.
Brun	Ansiktsdetaljer i ansiktet til en av apostlene har vært malt med brunt som har falma.	Organisk

5.4.2 Bakside

Farge	Område	Pigment
Hvit	Bakgrunnsfarge	Kritt
Svart	Skrift	Karbon
Rød	Omramming	Bly?

6. Tilstand 2007 før behandling

6.1 Konstruksjon

Treverket er i god stand, uten angrep fra sopp og insekter. Sammenføyningene i konstruksjonen er stabile. På grunn av treets dimensjonsendringer i vekslende klima har bordene i midtfeltet og på høyre fløy, som er låst fast i konstruksjonen, sprukket. Den tverrgående rammeverkslisten som deler bufeltene øverst fra hovedfeltene ligger ikke inntil det bakenforliggende bordet ute mot venstre side, trolig fordi bordet under har vridd seg. Det er gliper mellom flere av bordene på høyre side. Midtre tann på midtre tannsnittlist er skadet pga en lang spiker som er slått igjennom fra baksiden. Spikeren tilhører tavlen oppheng.

6.2 Maling

På fremsiden av altertavlen har malingen mange steder svært dårlig heft til treverket. I en del områder, særlig i sentrale motiver som f. eks ansikter, har store malingflak løftet seg fra underlaget. Malingen er sprø og knekker lett. En del steder har treverket krympet slik at det ikke lenger er plass til malingen. Overalt der det er en viss tykkelse på malingen finner man mindre takformede oppskallinger.

I 1979 ble det som tidligere nevnt foretatt en konsolidering av malinglaget med Soluble Nylon av typen Calaton CB. De største opp- og avskallinger vi ser i dag befinner seg i tidligere problemområder der det lokalt er tilført mye konsolideringsmiddel. Antagelig er dette Calaton fra 1979. Områdene skiller seg ut som blanke i sidelys.

Der konsolideringsmidlet har lagt seg i små dråper, trolig på grunn av ustabil trykk på sprøyteutstyret, er det mange ørsmå, helt runde avskallinger. Vi finner dem særlig i området rundt alterbordet i sentralmotivet. Ørsmå malingflak har dannet skålformede flak som trekker seg av underlaget.

Mye maling har falt av. Utfallene er særlig skjæmmende i Vår Herres glorie øverst i det midtre buefeldet. I samme områder ser man misfarging som trolig skyldes sot fra stearinlys på alterbordet. Andre steder på tavlen har deler av limfargen blitt løst opp og dratt utover. Dette er trolig gjort ved at tavlen er forsøkt rengjort med hjelp av fukt. Skadetyper er særlig synlig i nedre del av venstre sidefløy.



Fig. 19: Utfall av maling i øvre del av midtre buefeld, før behandling. Foto: Birger Lindstad, 2007.

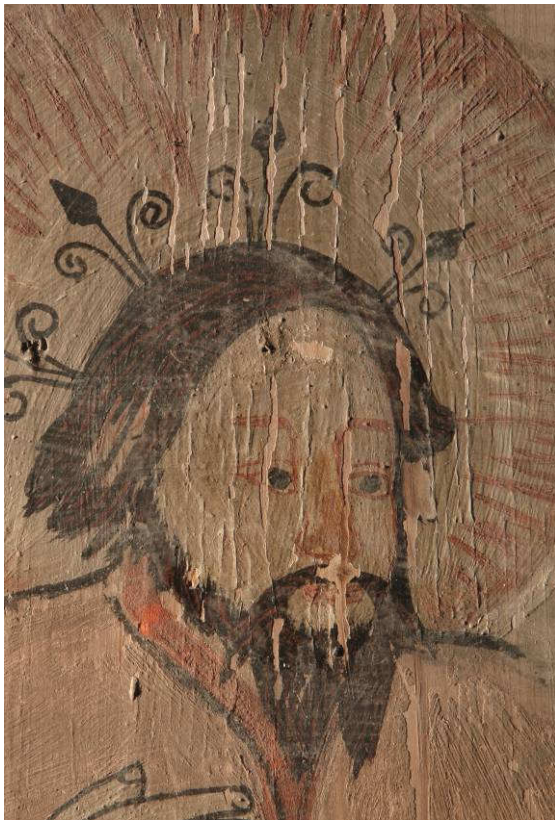


Fig. 20: Takformede oppskallinger i midtre felt. Før behandling. Foto: Birger Lindstad, 2007.



Fig. 21: Malingen er dratt utover. Venstre felt, før behandling. Foto: Birger Lindstad, 2007.

På baksiden har den hvite bakgrunnsmalings mindre takformede oppskallinger fordelt utover på hele flaten. Oppskallingene følger trestrukturen, og er tydelig et resultat av bevegelser i treverket på grunn av vekslinger i klima.

I den svarte skriften, og særlig i nedre del av bokstavene er det mange små, runde opp- og avskallede malingflak. Dette skyldes trolig et overskudd av lim i originalmalingen som ble dannet da tavlen ble malt. Limet har samlet seg i en dråpe nederst i den enkelte bokstaven, på grunn av tyngdekraften. Små skålformede malingflak har etter hvert trukket seg av underlaget.

6.3 Overflate

Overflaten er støvet og mange steder misfarget. Støvet sitter til dels limt fast i tidligere konsolideringer. Der tidligere konsolideringsmiddel ble påført lokalt er det mørknet, slik at de behandlede områdene fremstår som gråbrune, i tillegg til at de står blanke i sidelys.

På baksiden er det en del søl fra olje og maling.

7. Behandling

7.1 Konstruksjon

Monteringen av altertavlen slik den stod da den skulle tas ned for behandling i 2007 var noe ustabil, og vi valgte å finne en ny festeordning. Kirketjener Rolf Rønning smidde nytt beslag (se fig. 22) og en kastekrok som ble festet i veggen. Både beslag og krok ble malt svarte med rusthemmende maling.

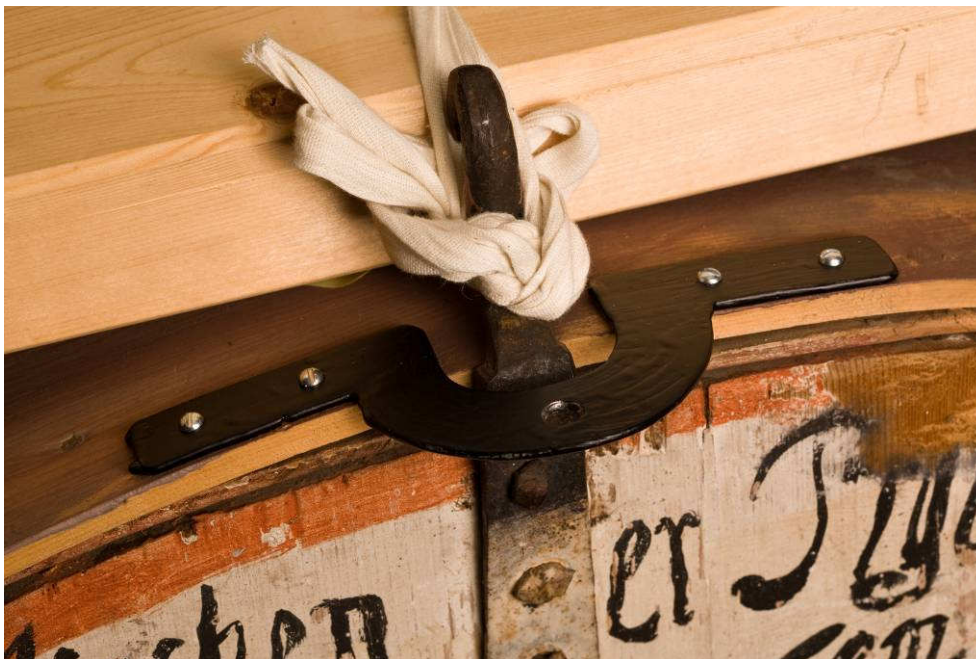


Fig. 22. Nytt smidd beslag. Foto: B. Lindstad, 2008.

Mellom predellaen og tavlen ble det lagt en skliskikker nettingmatte. Tavlen ble sikret med to stifter som går gjennom nedre list i rammeverket og ned i predellaen. Hodet er klippet av på disse, slik at man kan løfte tavlen rett opp og av stiftene ved behov. Dagens festeordning gir større sikkerhet for tavlen mot støt, samtidig som tavlen vil være lett å løsne i tilfelle brann.

I tannsnittlisten i buone var en tann løs, og en annen borte. Den løse tannen ble sikret med en ny stift, og den manglende tannen erstattet med en ny i furu. Begge ble limt fast med fiskelim.

7.2 Maling

7.2.1. *In situ*

Malingen på begge sider måtte nødsikres i kirken før tavlen kunne transporteres inn til NIKUs konserveringsatelier i Oslo. Begge sider ble konsolidert med 2 % størlim gjennom japanpapir. Alternativt kunne man ha sikret hele tavlen med forsidebeskyttelse før transporten, men vi ville unngå de skjemmende skittkantene som en forsidesikring kan forårsake, og eventuelle problemer med å få av igjen sikringen.

Før nødbehandlingen hadde tavlen noen svært skjemmende vannskjolder. Skjoldene ble fjernet i forbindelse med nødkonsolideringen. Ved påføring av limvannet løste skittskjoldene seg og lot seg trekke ut i trekkpapiret som vi brukte for å ta ut overskudd av lim. Se foto før og etter nødbehandling, fig. 23 og 24.



Fig. 23: Før konsolidering *in situ*. Kraftige skittskjolder i nedkant. Foto: J. Brønne, NIKU, 2007



Fig. 24: Etter konsolidering *in situ*. Skjoldene er fjernet. Foto: J. Brønne, NIKU, 2007

7.2.2 På atelier

Ny nødsikring

Tavlen ble demontert og transportert til NIKU i juni 2007. Ganske raskt etter at tavlen kom inn på atelieret begynte nødlimingen å løsne, og de gamle oppskallingene kom tilbake. Altertavlen er malt på begge sider, og kunne derfor ikke umiddelbart legges ned for å hindre at malingen falt av. Det ble nødvendig å bruke forsidebeskyttelse. På baksiden ble det lagt en heldekkende forsidesikring med 2 % størlim, slik at man deretter kunne legge tavlen ned på rygg. På fremsiden ble det lagt mindre sikringer lokalt i problemområder med 1 % størlim.

Rammeverk

Rammeverket ble konsolidert med 3 % størlim. Ytterkanten av de nyere buene ble kun tørrenset med sotsvamp, mens den opprinnelige buen til høyre ble konsolidert med 3 % størlim og renset i samme prosess.

Fremside

Forsidebeskyttelsen ble lagt på mens tavlen stod oppreist fordi malingen var i ferd med å drysse av. Papiret ble lagt på uten noen form for press på malingen under for å unngå å knuse de skjøre malingflakene. Tavlen ble deretter lagt ned på rygg for ikke å miste maling under konsolidering av fremsiden.

Hele overflaten ble konsolidert med 3 % størlim gjennom japanpapir, i områder på ca 3 x 3 cm eller mindre av gangen, avhengig av skadebildet. Tekstfelte, ansikter og andre sterkt skadde eller sentrale felte ble behandlet i områder på ca 1,5 x 1,5 cm av gangen. Mange steder var det for lite plass til malingen pga krymping i treverket. Andre steder var løs maling kommet ut av posisjon, og måtte lirkes tilbake på plass før man kunne påføre limet. I partier med rød maling var det nødvendig å bryte overflatespenningen med isopropanol før påføring av konsolideringsmiddel.

Når man legger forsidebeskyttelse på porøs limfarge dannes det mørke skjolder der limvannet stopper. Når skjoldene blir liggende i lyse partier er de svært skjemmende. Skjoldene ble flyttet inn i mørkere konturer og felte og til kanten av billedflaten ved hjelp av fukt.

Etter hovedlimingen ble hele fremsiden undersøkt nøye i flatt sidelys. Områder som fremdeles hadde løs maling ble punktkonsolidert med 3 % størlim på spisspensel. Punktkonsolideringsprosessen måtte gjentas flere ganger.

Gjennomsnittlig relativ luftfuktighet i kirken i Hessdalen ligger på over 60 % i vinterhalvåret. Vi økte luftfuktigheten på NIKUs atelier for å nærme oss dette nivået underveis i limingen.

De oppskallingene som etter gjentatte forsøk ikke lot seg feste ble lagt ned med press og varmeskje på ca 60 °C. Fordi mye press kombinert med vann endrer strukturen i limfargen ble denne typen behandling benyttet så lite som mulig.

Bakside

Etter at malingen på fremsiden var konsolidert, ble tavlen satt på høykant for å komme til på baksiden. På grunn av de omfattende problemene med bevegelser i treverket ville vi ha muligheten for å følge med på altertavlens fremside ved påføring av mye fuktighet på baksiden. Forsidesikringen ble løsnet ved at papiret ble fuktet opp med lunket vann. De store japanpapirstykkene ble tatt av i mindre deler for å ha bedre kontroll med den løse malingen.

Konsolideringen på baksiden ble gjort gjennom japanpapir med 3 % størlim. Ca 8 x 5 cm store områder ble konsolidert om gangen. For å fjerne skjolder ble det lagt fuktige og varme

kompresser på japanpapiret før limet ble påført (se fig. 25). Det var nødvendig å la området tørke opp noe før limet ble påført. Renseprosessen gav et godt resultat.



Fig. 25: Rensing av baksiden ved bruk av varme, fuktige kompresser.
Foto: B. Wedvik, NIKU, 2008.

Også på baksiden ble det nødvendig med punktkonsolidering. Særlig i den svarte teksten var det en del svært små malingflak som var vanskelige å få lagt ned og limt fast. Det var særlig de tykkere ansamlingene av maling nederst i bokstavene som skaller av. Malingen ble punktkonsolidert med 3 % størlim.

I den hvite bakgrunsmalingen var det en del mindre takformede oppskallinger som ikke la seg ned ved flatekonsolideringen. Det er usikkert om dette skyldes Calaton fra forrige behandling eller egenskaper i treverket under. Områdene ble lokalkonsolidert med 3% størlim.

Retusjering

Retusjeringen ble holdt på et minimum for å gjøre minst mulig endringer og slik bevare altertavlens verdi som historisk kildemateriale. Retusjeringen bestod hovedsakelig i å føye sammen igjen brutte konturlinjer får å gjøre motivet mer lesbart.

Tavlen hadde en del skjemmende utfall i billedfeltene. De fleste av dem har vært der siden tavlen ble hentet fra loftet i Ålen kirke til Hessdalen kirke. I midtre buefeldt var det særlig store og skjemmende utfall, og andre områder hadde også stedvis så store utfall at det var vanskelig å lese motivet. Der man med sikkerhet kunne si hvor motivets linjer opprinnelig hadde gått ble utfallene i malingen retusjert. På samme måte ble forstyrrende skader i skriffeltene retusjert der dette var mulig uten å overtolke.

Yttersiden av rammeverket, på høyre side, hadde store og skjemmende avskallinger. Disse ble retusjert. Øvrige deler av rammeverket var preget av jevn slitasje, og er ikke blitt retusjert.

Baksiden ble ikke retusjert. Det er flere grunner til dette. Baksiden er ikke synlig for publikum i samme grad som fremsiden. Tekstfeltene er godt lesbare slik de står i dag. De største forstyrrelsene på baksiden er søl fra vegg- og takmaling. Disse ønsket vi å beholde fordi de kan fortelle oss noe om tavlens tidligere plasseringer.

Retusjeringene ble utført med stabile tørrpigmenter og 10 % Paraloid B72 i 1-metoxy-2-propanol. Retusjering med Paraloid B72 på limfarge er i teorien reversibelt, i motsetning til retusjering med akvarell og gouache. Alle retusjene er utført som lodrette streker med spisspensel. På 1 meters avstand eller mindre kan man se strekene, på større avstand er de ikke synlige. Vi har valgt å bruke såkalte nøytralretusjer, dvs at retusjene gir tilbake helheten i formen, men at retusjene er litt lysere og kaldere enn originalen. Retusjenes glans er lagt så nærme originalens glans som mulig, dvs helt matt.



Fig 26: Detalj retusj. Streker i treets lengderetning. Foto: N. R. Kjølseth, NIKU, 2008

8. Klima

8.1 Klima i kirken

Se vedlegg, klimalogg juni 2007 – mars 2008.

Hessdalen kirke er vanligvis uoppvarmet, og temperatur og relativ luftfuktighet (RF)²⁸ inne følger uteklimaets variasjoner. Gjennomsnittlig RF er på 55 %. Uten periodene med kunstig oppvarming ville snittet trolig ligge på over 60 %.

Fra begynnelsen av september varmes kirkerommet opp til ca 20 grader når det skal brukes, dvs. omtrent en gang i måneden. Oppvarmingen gjøres med varmluft drevet av en oljefyr. Luften kommer inn i kirkerommet et stykke oppe på veggen under galleriet. På baksiden av

²⁸Relativ luftfuktighet (RF) er mengden vann i en gitt mengde luft, delt på den maksimale mengden vann som luften kan holde på ved den aktuelle temperaturen, ganger hundre prosent. Fra *The Museum Environment*, s. 68.

alteret trekkes det luft ut fra kirkerommet. I perioder med oppvarming synker RF drastisk, ned mot mellom 20 og 30 %.

Altertavlen ble hentet inn fra en relativ luftfuktighet (RF) på ca 50 %.

8.2 Klima på atelier underbehandling

Klima på konserveringateliet har variert mye i løpet av behandlingen. Totalt sett har tavlen hatt det tørrere på NIKUs atelier enn i kirken, og med hyppigere men mindre vekslinger i luftfuktighet.

8.3 Klima ved tilbakeføring

Altertavlen forlot NIKUs atelier ved RF på ca 47 %. RF i kirken da kassen ble åpnet var tilsvarende, justert ved å holde temperaturen i kirkerommet på 8 °C. Basert på målingene i kirkerommet fra 2007/2008 sammenholdt med målte utetemperaturer på Røros Lufthavn i samme periode kan vi forvente at RF vil ligge opp mot 70 %, dvs at RF vil stige med ca 20 %.

8.4 Anbefalinger for fremtidig bevaring

Dersom det observeres endringer på altertavlen må Riksantikvaren varsles.

8.4.1 Klima

Etter at altertavlen er satt tilbake på plass kan varmen slås av, slik at den gradvis får tilpasse seg naturlig klima i kirken.

Ut fra klimamålingene i kirkerommet ser det ut til at rommet burde hatt en temperatur på ca 5 °C gjennom vinterhalvåret, slik at RF kunne synke til mellom 50 og 60 %. Disse beregningene er usikre, og en slik regulering lar seg ikke gjennomføre uten økte kostnader for kirken. Tavlen hadde hatt det bedre i et klimaregulert museum.

Vi anbefaler på det sterkeste at varmen ikke skrues høyere enn nødvendig og at oppvarmingsperiodene gjøres så korte som mulig.

8.4.2 Dagslys

I koret er det vindu kun på nordsiden. Det er persienner foran vinduet som alltid brukes når kirken er stengt. Dette er svært viktig for bevaringen av malinglaget på altertavlen.

8.4.3 Rengjøring

Det er svært viktig at det ikke utføres noen form for rengjøring av altertavlen. Unngå også å bruke mye vann til rengjøring i nærheten av altertavlen.

8.4.4 Stearinlys

Brennende stearinlys på alterbordet slukkes med lyslukker for å unngå stearinsøl på altertavlen.

9. Litteratur og kilder

Berg, Arne; *Norske tømmerhus frå mellomalderen*, band I.

Brønne, Jon: *Holtålen kommune, Hessdalen kapell. Altertavle fra 1635 – 1637? Og prekestol fra 1705. Rapport fra befaring. Forslag til tiltak*. NIKU, 2005. Upublisert notat i Riksantikvarens arkiv.

Brønne, Jon: *A 360 Holtålen kommune, Hessdalen kapell. Oversendelse av kostnadsestimat og to kostnadsoverslag*. NIKU, 2006. Upublisert notat i Riksantikvarens arkiv

Christie, Sigrid; *Den lutherske ikonografi i Norge*, bind 1. Land og kirke, 1973

Olstad, Tone: *Hessdalen kapell. Konservering av altertavle*. 23/6-1979. Upublisert notat i Riksantikvarens arkiv og påskrift festet på baksiden av altertavlen, 23.6.1979.

Reitan, A.J.: *Ålen*. Trondhjem, 1936

Solem, Gunnar; *Ei kyrkje blir til*. Avskrift av framhaldsforteljing om reisinga av Hessdalen kyrkje i Menighetsbladet for Haltdalen, Ålen og Singsås, februar – juni 1965. Utgitt av Astrid Haukeland og Hessdalen menighetsråd til 50-årsjubileet for kyrkjevigslinga den 4. juli 1999.

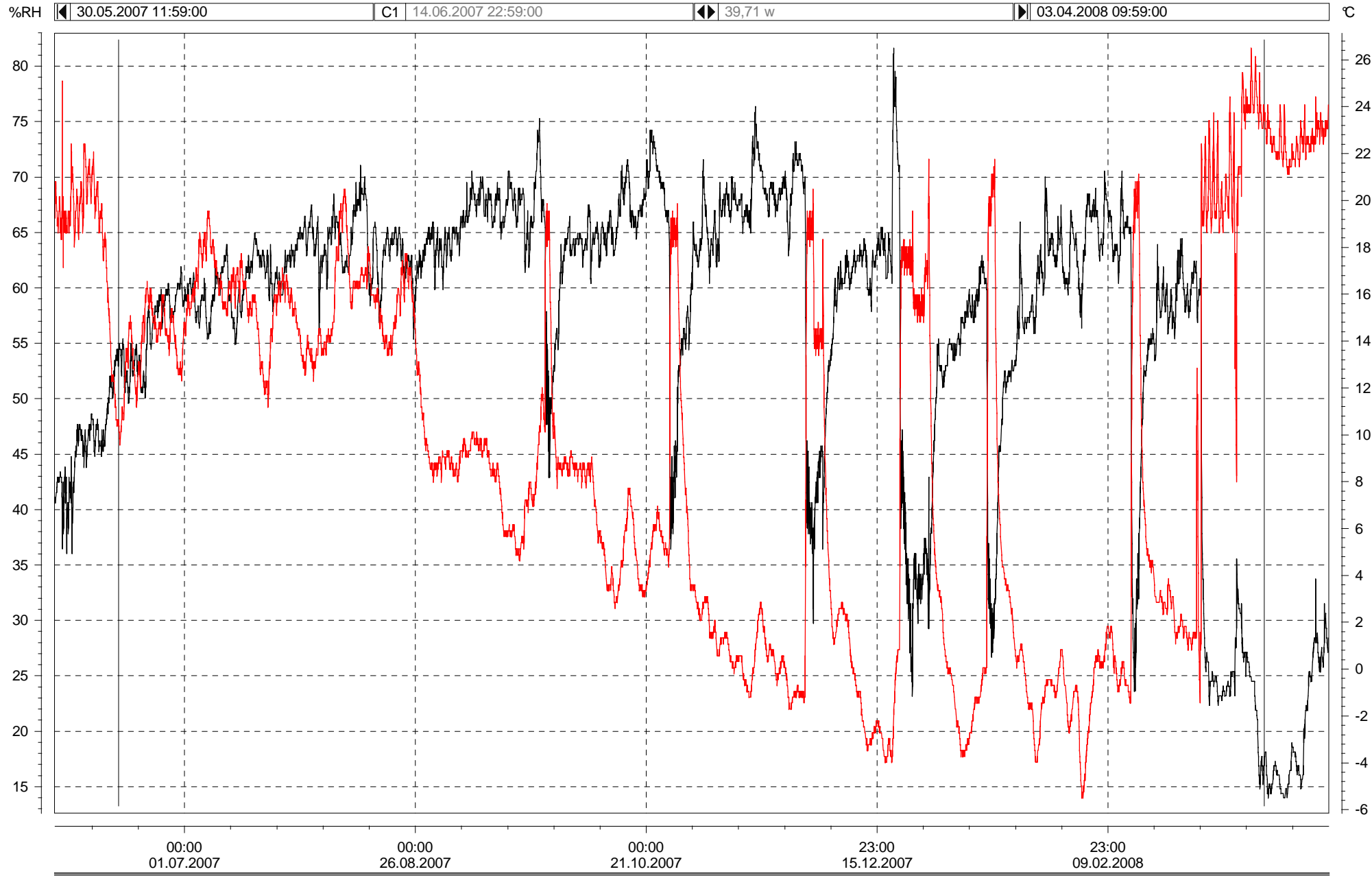
Thomson, Garry; *The Museum Environment*, Butterworth-Heinemann, London 1986.

Tretvik, Åse M.; *Ålen og ålbyggen*, bind III, Trondheim, 1998

Ålen kirke 100 år 1881-1981, Festskrift i forbindelse med 100-årsjubileet, Røros-Trykk A.s.

17.03.09

Barbro Wedvik,
malerikonservator



Film.nr.:		Fotograf:	B. Lindstad J. Brønne, NIKU B. Wedvik, NIKU N. Kjølser, NIKU	Anm.:	Digitale bilder i rapport
Årstall:	2007 2008	Anl.navn/objekt:	A 360 Hessdalen kirke, altertavle		
Top.nr.:	360	Kommune:	Ålen	Sogn:	

Neg./dias nr.	Motiv	Dias:	Neg:	Annet:
		<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
1	Fig. 1: Sentralfelt, før behandling. Foto: B. Lindstad, 2007			
2	Fig. 2: Helopptak framside, under behandling. Foto: B. Lindstad, 2007.			
3	Fig. 3: Helopptak bakside, før behandling. Foto: B. Lindstad, 2007.			
4	Fig. 5: "Skapelsen", under behandling . Foto: B. Lindstad, 2008.			
5	Fig. 6: "Nattverden", under behandling. Foto: B. Lindstad, 2008.			
6	Fig. 7: "Abrahams offer", under behandling . Foto: B. Lindstad, 2008.			
7	Fig. 8: "Korsfestelsen", under behandling. Foto: B. Lindstad, 2008.			
8	Fig. 9: "Evangelisten Johannes og ørnen", under behandling. Foto: B. Lindstad, 2008.			
9	Fig. 10: "Evangelisten Mattheus", før behandling. Foto: B. Lindstad, 2007			
10	Fig. 11: "Evangelisten Lukas og oxen", under behandling. Foto: B. Lindstad, 2008.			
11	Fig. 12: "Evangelisten Markus og løven". Foto: B. Lindstad, 2008.			
12	Fig. 17: Tidligere behandlet område, trolig Calaton, er mørknet. Foto: Birger Lindstad, 2007			
13	Fig. 18: Tidligere behandlet område, trolig Calaton, er blankt i sidelys. Foto: Birger Lindstad, 2007			
14	Fig. 19: Utfall av maling i øvre del av midtre bufelt, før behandling. Foto: Birger Lindstad, 2007			
15	Fig. 20: Takformede oppskallinger i midtre felt, før behandling. Foto: Birger Lindstad, 2007.			
16	Fig. 21: Malingen er dratt utover. Venstre felt, før behandling. Foto: Birger Lindstad, 2007.			
17	Fig. 22. Nytt smidd beslag. Foto: B. Lindstad, 2008.			
18	Fig. 23: Før konsolidering in situ. Kraftige skittskjolder i nedkant. Foto: J. Brønne, NIKU, 2007			
19	Fig. 24: Etter konsolidering in situ. Skjoldene er fjernet. Foto: J. Brønne, NIKU, 2007			
20	Fig. 25: Rensing av baksiden ved bruk av varme, fuktige kompress. Foto: B. Wedvik, NIKU, 2008.			
21	Fig. 26: Detalj retusj. Penselstrøk i treets lengderetning. Foto: N. Kjølser, NIKU, 2008			

Film.nr.:		Fotograf: Birger Lindstad	Anm.: Før hovedbehandling, juli 2007
Årstall: 2007		Anl.navn/objekt: A 360 Hessdalen kirke, altertavle	
Top.nr.: 360		Kommune: Ålen	Sogn:

Neg./dias nr.	Motiv	Dias:	<input checked="" type="checkbox"/>	Neg: <input type="checkbox"/>	Annet: <input type="checkbox"/>
1	Helopptak fremside				
2	Helopptak bakside				
3	Detalj sentralmotiv, Kristus				
4	Detalj sentralmotiv, Kristus, opp- og avskallinger i malinglag, opptak i sidelys				
5	Detalj sentralmotiv, apostler på venstre side, opp- og avskallinger i malinglag				
6	Detalj sentralmotiv, apostler på høyre side, opp- og avskallinger i malinglag				
7	Detalj sentralmotiv, Johannes, blankt limoverskudd, opptak i sidelys, skrå vinkel				
8	Detalj sentralmotiv, Johannes, brunt limoverskudd, skrå vinkel				
9	Detalj sentralmotiv, Johannes, brunt limoverskudd				
10	Buefelt, venstre fløy, opp- og avskallinger i malinglag				
11	Detalj midtre felt, venstre fløy, opp- og avskallinger i malinglag, limoverskudd				
12	Midtre felt, venstre fløy, maling dratt utover				
13	Detalj midtre og nedre felt, venstre fløy, skader i maling rundt kvist i panelet				
14	Detalj midtbuefelt, til høyre, opp- og avskallinger i malinglag, opptak i sidelys				
15	Detalj midtbuefelt, midt, opp- og avskallinger i malinglag, opptak i sidelys				
16	Midtre felt, høyre fløy				
17	Detalj midtre felt, høyre fløy, øvre del, opp- og avskallinger i malinglag				
18	Detalj midtre felt, høyre fløy, nedre del, maling dratt utover, opp- og avskallinger i malinglag				
19					
20					
21					
22					
23					
24					
25					
26					
27					
28					
29					
30					
31					
32					
33					
34					
35					
36					

Materialet skal leveres til arkivet i henhold til:

Rammeavtale mellom Riksantikvaren og NIKU vedrørende "KJØP AV FOTOTJENESTER OG OPPDRAG" pkt 13.

Film.nr.:		Fotograf: Birger Lindstad	Anm.: Under behandling, okt. 2008
Årstall: 2008		Anl.navn/objekt: A 360 Hessedalen kirke, altertavle	
Top.nr.: 360		Kommune: Ålen	Sogn:

Neg./dias nr.	Motiv	Dias:	Neg:	Annet:
		x	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
1	Helopptak fremside etter konsolidering			
2	Detalj sentralmotiv, Kristus			
3	Detalj sentralmotiv, Kristus, oppskallinger, opptak i sidelys, etter konsolidering			
4	Detalj sentralmotiv, Kristus og to apostler, oppskallinger, opptak i sidelys, etter konsolidering			
5	Detalj sentralmotiv, apostler på venstre side, etter konsolidering			
6	Detalj sentralmotiv, apostler på høyre side, etter konsolidering			
7	Detalj sentralmotiv, Johannes, blankt limoverskudd etter konsolidering, opptak i sidelys, skrå vinkel			
8	Detalj midtre felt, høyre fløy, oppskallinger, etter konsolidering av maling (tekstfelt "SEE") som hang fast i forsidesikringen			
9	Midtre felt, øvre del, høyre fløy, etter konsolidering			
10	Midtre felt, nedre del, høyre fløy, etter konsolidering			
11	Midtre felt, høyre fløy, etter konsolidering			
12	Buefelt, venstre fløy, etter konsolidering			
13	Detalj midtbuefelt, midt, oppskallinger, opptak i sidelys, etter konsolidering			
14	Buefelt, høyre fløy, etter konsolidering			
15	Detalj sentralmotiv, oppskallinger i skriftfelt, etter konsolidering			
16	Detalj midtre felt, venstre fløy, etter konsolidering			
17	Midtre felt, venstre fløy, etter konsolidering			
18	Detalj midtre og nedre felt, venstre fløy, etter konsolidering			
19	Helopptak bakside, etter konsolidering			
20	Detalj bakside, øvre del, ved beslag. Område med mange oppskallinger i malingen. Etter konsolidering.			
21	Detalj bakside, høyre side av midtre felt, område med oppskallinger i skrift. Etter konsolidering			
22	Måling av størrelse på åpning mellom bord. Registrering av endring i panelets dimensjoner pga lav relativ luftfuktighet på atelier.			
23				
24				
25				
26				
27				
28				
29				
30				
31				
32				
33				
34				
35				

Film.nr.:		Fotograf: Birger Lindstad	Anm.: Etter behandling, nov. 2008
Årstall: 2008		Anl.navn/objekt: A 360 Hessdalen kirke, altertavle	
Top.nr.: 360		Kommune: Ålen	Sogn:

Neg./dias nr.	Motiv	Dias:	Neg:	Annet:
		x	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
1	Helopptak fremside, etter konsolidering og retusjering			
2	Venstre fløy, etter konsolidering og retusjering			
3	Høyre fløy, etter konsolidering og retusjering			
4	Detalj midtre felt, venstre fløy, engel med sverd, etter konsolidering og retusjering			
5	Detalj midtre felt, venstre fløy, offerlam, etter konsolidering og retusjering			
6	Detalj midtre og nedre felt, venstre fløy, retusjering i maling rundt kvist i panelet			
7	Detalj midtre og nedre felt, venstre fløy, retusjering i maling rundt kvist i panelet			
8	Detalj midtbuefelt, til venstre, etter konsolidering og retusjering av skriftfelt og sol			
9	Detalj midtbuefelt, midt, etter konsolidering og retusjering av Gud			
10	Detalj midtre felt, midt, etter konsolidering og retusjering av Kristus			
11	Buefelt, høyre fløy, komplettering av tannlist. Ny tann er satt inn og retusjert.			
12	Detalj buefelt, høyre fløy, etter konsolidering og retusjering.			
13	Detalj nedre felt, høyre fløy, bøker, etter konsolidering og retusjering.			
14	Bakside, topp bue. Nytt beslag til kastekrok.			
15				
16				
17				
18				
19				
20				
21				
22				
23				
24				
25				
26				
27				
28				
29				
30				
31				
32				
33				
34				
35				
36				

Materialet skal leveres til arkivet i henhold til:

Rammeavtale mellom Riksantikvaren og NIKU vedrørende "KJØP AV FOTOTJENESTER OG OPPDRAG" pkt 13.